

Відгук

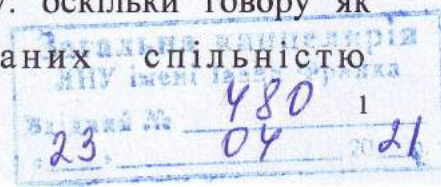
офіційного опонента про дисертацію Мирослави Василівни Гнатюк
«Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Львів, 2021, 286 с., основний текст – 162 с., додатки – 80 с.)

Дослідження лемківського говору не може залишити байдужим нікого. Адже це говір із трагічною долею, носії якого стали жертвами політичних акцій, вивезені насильно, підступно, «тихо, поступово, але невпинно» (зі спогадів Рафлезії Арно, лемкині-переселенки). Говір без території, розсіяний між іншими говорами і навіть мовами. Дисертація заповнює дуже важливу лауну, адже вводить до наукового обігу інформацію, записану від представників унікальної етногрупи. Ще 1904 року Іван Франко писав, що лемки – «стійка історично й етнографічно група», яка «досі залишається загадкою» (Етнографічна експедиція на Бойківщину. *Зібрання творів: в 50 т.*, т. 36, Київ, 1982, с. 74).

Для репрезентації особливостей лемківських говірок обрано фонетичну систему, яка, як відомо, є найбільш консервативною та стійкою до змін, тому вибір об'єкта дослідження – фонологічно-фонетичний рівень північнолемківських переселенських говірок – заслуговує безперечного схвалення, адже дає змогу не тільки змодельовати звукову систему лемківського говору кінця ХХ – початку ХХІ ст., зважаючи на особливості його функціонування в умовах некомпактного проживання носіїв на теренах Західної України, а й з'ясувати ступінь збереження звукової системи північнолемківських говірок переселенців різних вікових груп у чужому діалектному середовищі.

Уперше в українському мовознавстві комплексно проаналізовано фонетичну систему лемківських говірок переселенців – діалектоносіїв, яких унаслідок політичних пертурбацій розпорошено по різних регіонах України, що підтверджує незаперечну наукову новизну роботи. Дисертація Мирослави Гнатюк актуальна передусім з огляду на такі моменти, як: фіксація та фахове опрацювання систем вокалізму та консонантизму, аналіз основних типів звукових змін у процесі мовлення; збереження в межах різних вікових груп парокситонези, яку вважають однією з найважливіших і найвпізнаніших рис лемківського говору.

Складність і важливість рецензованої роботи в тому, що це не звичайне дослідження певного рівня мови конкретного говору: оскільки говору як цілості, як засобу спілкування людей, об'єднаних спільністю

території, фактично не існує, а діалектні риси зібрано «по крупині». Складність запису діалектного тексту (а це і так дуже складний процес!) помножено на низку проблем, серед яких: пошук інформантів, кількість яких щороку зменшується, а відтак і доступ (чи радше допуск) до найбільш «сокровенного», до історії свого життя.

Дослідження фонетичної системи лемків-переселенців витягнуло на поверхню низку інших – не менш актуальних – соціолінгвістичних проблем, серед яких лінгвістичний феномен *перемикання чи змішування кодів* на рівні код / субкод (с. 111) та проблема *престижу* діалекту, яка безпосередньо пов'язана із самосвідомістю мовців, від їхнього патріотизму, «саме тому функціонування лемківського говору залежить від свідомого опанування діалектних рис, популяризації своїх говірок та ідентифікації себе як лемків – носіїв одного із архаїчних говорів української мови» (с. 27).

Достовірність опрацьованого матеріалу не викликає жодних застережень. Джерельною базою роботи слугували експедиційні записи авторки – тексти і відповіді на запитання, запис яких розпочато понад 20 років тому. Це дало змогу сформувати унікальну – зважаючи зменшення кількості типових носіїв говірок – авторську фонотеку (понад 65 годин) й текстотеку зв'язного мовлення переселенців, матеріали якої відтворюють духовну та матеріальну культуру етносу. Мережу дослідження сформували 38 населених пунктів Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обл. Залучено також матеріали діалектних словників та текстів, лінгвістичних атласів, а для вияву динаміки фонетичних явищ використано студії про додепортаційний період північнолемківських говірок.

Структуру роботи скомпоновано відповідно до сформульованої мети й задекларованих у дослідженні завдань – описати етапи вивчення лемківського говору й окреслити стан розселення лемків у західноукраїнському ареалі, дослідити специфіку звукової системи, проаналізувати особливості вживання парокситонези, схарактеризувати системи вокалізму, консонантизму, позиційні й комбінаторні звукові зміни та з'ясувати ступінь збереження звукової системи північнолемківських переселенських говірок. Об'єкт і предмет дослідження окреслено чітко й вичерпно.

У вступі обґрунтовано тему й актуальність дослідження, традиційно визначено об'єкт і предмет, мету та завдання роботи, методи дослідження і джерельну базу, розкрито наукову новизну, практичне й теоретичне значення роботи, описано апробацію основних результатів.

У першому розділі «Стан та принципи дослідження північнолемківських говірок» сформульовано теоретичні та практичні аспекти поставленої проблеми (с. 30–64), що засвідчує серйозну фахову підготовку дисертантки.

У підрозділі 1.1 Мирослава Гнатюк торкається проблеми окреслення ареалу північнолемківських говірок та його меж у додепортаційний період та після депортації. Опрацювавши архівні матеріали, зокрема «Інструкцію по здійсненню угоди між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР», наведено детальні відомості про кількість переселених осіб та місця їх поселення (с. 34–35). Як відомо, «частина лемків повернулася на прабатьківські землі за часів “хрущовської відлиги” в середині 50-их рр.» (с. 35). Цікаво, який ступінь збереження рідної говірки у лемків «по той бік кордону» (принаймні за матеріалами досліджень Януша Рігера та Михайла Лесева)?

У підрозділі 1.2 розглянуто стан дослідження північнолемківських говірок та подано їх загальну характеристику – «прикметні риси» на всіх мовних рівнях, зокрема в контексті говорів карпатського групи та говорів південно-західного наріччя. Однак, на мою думку, не цілком доречною є узагальнена характеристика рис акцентуаційного і фонетичного рівнів (с. 49–51), адже це є основним предметом дослідження. Очевидно, це зумовлено потребою системно схарактеризувати всі мовні рівні.

У наступному підрозділі (1.3.) не тільки ґрунтовно проаналізовано історіографію дослідження звукового складу всіх говорів української мови від ХІХ ст. і дотепер, а й акцентовано на різних підходах та принципах аналізу.

Опрацювавши базові теоретичні праці досліджень із фонетики (М. Жовтобрюха, С. Бевзенка, Л. Асіїв та В. Пілецького та ін.), авторка сформулировала й обґрунтувала термінний апарат, використаний у роботі (*фонема, звукове поле (звуковий ряд), фонологічна опозиція, головний та додаткові вияви фонем* та ін.) (с. 57), а також окреслила методологію аналізу.

Другий і третій розділи містять характеристику фонетичної системи говірок – вокалізму та консонантизму.

Виразною особливістю аналізованих говірок є специфіка наголошування, репрезентована в явищі парокситонези (підрозділ 2.1), яке є однією з «найважливіших і найстійкіших особливостей західнокарпатського (лемківського) говору» (с. 67). Мирослава Василівна актуалізує проблему походження цього явища, яке кваліфікує як «рівноцінну українсько-польську співдію» (за Л. Коць-Григорчук), заперечуючи його західнослов'янське походження (с. 68).

Систему вокалізму проаналізовано в підрозділі 2.2. Численні приклади обумовлюють наявність шести- і семифонемного вокалізму в мовленні діалектоносіїв. Переконливим є висновок про фонемне розрізнення /ы/ та /и/, яке засвідчує збереження семифонемної системи вокалізму, характерної для більшості карпатських говірок.

Однак детальний аналіз дистрибуції голосних фонем засвідчив наявність і восьмої фонемі (/ÿ/, пункт 2.3.8), яка «не має відповідників в українській літературній мові і вживається в обмеженій кількості слів незалежно від наголосу, реалізується як [ÿ]» (с. 112). Чи не варто цю фонему вважати алофоном фонемі /и/, адже реалізує її єдиний звуковий в – лабіалізований [i] (*вечÿр, мÿд, мÿст, т'ÿтка* та ін.)? І альтернативне запитання: якщо вияви цієї фонемі – нехай лексикалізовано й спорадично! – засвідчено в говірках переселенців, то чи не доречно кваліфікувати систему вокалізму як восьмифонемну? Тим паче, що така особливість властива середньозакарпатським говіркам, про тотожність із якими йдеться в роботі (с. 74; пор. також праці Й. Дзензелівського, С. Бевзенка, Ф. Жилка та ін.).

Підрозділ 2.3 містить різноаспектний аналіз восьми (!) голосних фонем, зокрема щодо частотності їх вживання, головного вияву та його реалізації в різних частинах слова, позиційних виявів, етимології.

Аналізуючи фонему /e/, авторка торкається проблеми повноголосся (на прикладі усіх рефлексів сполук на зразок *tъrt*, с. 86–91), що є однією з визначальних рис лемківського говору.

Систему консонантизму проаналізовано у двох ракурсах – загальна характеристика фонем (підрозділ 3.1) та їх дистрибуція (підрозділ 3.2). Основну увагу зосереджено на ґрунтовному описові звукових виявів фонем за місцем творення (пункти 2.3.1–2.3.8), що супроводжують слухні й інформативні коментарі та підтверджують численні приклади, фіксуючи відповідні алофони в різних частинах мови. Значення, подані до маловідомих слів, суттєво збільшують цінність роботи, виводять її за межі суто фонетики.

Схвально, що реалізації фонем в аналізованих говірках унаочнюють схеми, при цьому не тільки в контексті говорів південно-західного наріччя як діалектної основи комунікативного оточення респондентів, а й південно-східного – як основи української літературної мови, що демонструє усі можливі впливи мовного середовища.

Зміни звуків у процесі мовлення (четвертий розділ) традиційно диференційовано на позиційні (підрозділі 4.1) та комбінаторні (підрозділ 4.2), відтак вичерпно схарактеризовано виявлені в мовленні респондентів види

комбінаторних змін (акомодація, асиміляція, дисиміляція, епентеза, протеза, метатеза, пункти 4.2.1–4.2.6), окреслено їх причини та наслідки.

У кінці кожного розділу подано короткі висновки, що узагальнено відображають результати аналізу.

Імпонує, що авторка часто апелює до історичних джерел, які дають змогу не тільки простежити динаміку того чи іншого явища, а й відтворити якнайповнішу фонематичну картину. З іншого боку, репрезентація явищ у просторовій проєкції, використання лінгвогеографічних джерел, демонструє часопростір діалектного феномену.

Зазначу, що Мирослава Василівна не оминає суперечливих моментів, а пропонує власне бачення, нашттовхуючи на роздуми: як, наприклад, щодо відтворення звука [ы] на письмі (с. 96–98), фонематичности подовжених твердих і м'яких приголосних (с. 115), вимови [л] (с. 135–140), типів звукових змін (с. 156–157) та ін.

На підставі детального, вдумливого аналізу дисертантка дійшла виважених, об'єктивних і достовірних висновків (с. 181–183), які логічно завершують виклад основного змісту роботи.

Детальний огляд фахової літератури (270 позицій) засвідчує наукову ерудицію дослідниці та її здатність самостійно вести науковий пошук.

Самодостатню наукову цінність мають додатки, зокрема додаток В «Індекс аналізованих слів» (с. 220–300), де-факто діалектний словник, адже для всіх лексичних та семантичних діалектизмів подано значення, та додаток Д – «Діалектні тексти (вибірка)» (с. 253–286). Важливу інформацію містять також інші додатки, а саме: перелік респондентів (додаток Г, с. 248–252) та карти – Лемківщини додепортаційного періоду та населених пунктів, куди переселено респондентів (додаток Б, с. 212–213).

Багатий фактичний матеріал, його різноаспектність, цікава методика аналізу виявляють, з одного боку, теоретичну і практичну цінність праці й актуальність поставленої проблеми, а з іншого – високу лінгвістичну підготовку її авторки.

Однак щодо деяких аспектів роботи виникають запитання, міркування та пропозиції.

- 1) Дисертація Мирослави Гнатюк якнайкраще підтверджує й актуалізує думку Юрія Караулова про те, що «за кожним текстом стоїть мовна особистість», змінюючи акценти в тезі Ф. де Соссюра («за кожним текстом стоїть система мови»), адже в цьому випадку важливою є кожна мовна особистість, кожен ідіолект. Це нашттовхує на запитання про те, чий ідіолект залишився

найбільш законсервованим у часі і в просторі, зберігши максимальний «набір» фонетичних рис північнолемківських говірок?

- 2) Одне із завдань роботи – «з'ясувати ступінь збереження звукової системи північнолемківських говірок переселенців різних вікових груп в іншому мовному середовищі (передусім наддністрянському)» (с. 24) – провокує запитання, які основні риси «накладання» лемківського і наддністрянського говорів? Який приблизна кількість діалектоносіїв, у чиєму мовленні домінують наддністрянські риси, а в мовленні скількох носіїв – лемківські?
- 3) Якщо сумнівів щодо збереження рис лемківського говору в мовленні старшого покоління немає, то наскільки добре збережені вони у наймолодшого покоління?
- 4) Переглядаючи перелік інформантів, нескладно помітити, що авторці вдалося записати діалектні тексти від представників різних поколінь, зокрема від членів однієї родини. До прикладу, Тиханьські Стефанія та Катерина (1928 і 1929 р.н.), Стефан (1934 р.н.), народжені в с. Мілик Новосандецького повіту, його донька та внучка – Ольги (1950 р.н. і 1990 р.н. – наймолодша респондентка) чи родина Котисів, переселена з Кроснянського повіту (Котис Іван, 1907 р.н. – найстарший респондент). Цікавою була б спроба укласти «діалектну біографію» фонетичного явища, фіксуючи його збереження у мовленні представників різних поколінь однієї родини.

Зміст автореферату й основні положення дисертації ідентичні. Оpubліковані 20 статей (8 з яких – у фахових виданнях України, 1 – розділ в іноземній колективній монографії) уповні відображають порушену лінгвістичну проблему.

Достовірність отриманих результатів підтверджено апробацією на міжнародних та всеукраїнських конференціях, симпозіумах, читаннях, проведених в Україні, Польщі (зокрема на історичних теренах Лемківщини) та Чехії.

Аналіз дисертації засвідчив: до захисту подано самостійне, завершене, актуальне й перспективне дослідження, яке може слугувати зразком для написання робіт на матеріалі інших говорів української мови. Практичне значення не викликає сумніву: матеріали поповнять фонди записів діалектного мовлення, фоно- й текстотеку говорів південно-західного наріччя, знайдуть своє місце у Словнику українських говорів, а також будуть використані для розробки низки спецкурсів та спецсеминарів.

Актуальність теми, оригінальна методика аналізу й новизна отриманих наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, дають усі підстави вважати, що дисертація «Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінетів Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами, унесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її авторка – Мирослава Василівна Гнатюк – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

Т.О. Ястремська

